

תורת הקורא

ובו הוראות מפורטות לבעלי קריאה

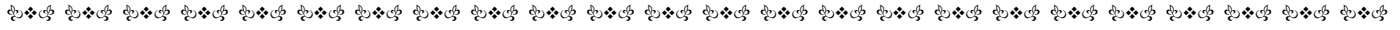
הלכות ומנהגים, דיוקים ודקדוקים, הערות וביאורים, חילופי גושים, הקשרים בקריאת פרשת השבוע

הערות, הארות, ביקורת, שאלות, רעיונות, וכן תרומות להשתתפות בהוצאות הגליונות, יתקבלו בכרחה במכון כמו"כ אפשר לשלוח בקשה לקבלת הגליונות במייל: tameytora@gmail.com פקס: 153775150494

גליון מס' 169

בענין אמירת 'חזק'

גליון זה יו"ל ע"י מכון 'טעמי תורה' תודה לכל העוזרים והמסייעים שגליון זה יראה אור © כל הכותבות שמורות, ניתן לצלם ולהדפיס כמות שהוא ללא שינוי

❁ הלכה ומנהג ❁

נוהגים כשמסיימים אחד מחמשה חומשי תורה^א,

שהציבור עומד על רגליו בקריאת פסוק אחרון, ובעל הקריאה מסיים את המילים האחרונות בקול רם^ב וביגון מיוחד^ג, והציבור אומרים 'חזק חזק ונתחזק'^ד בקול רם

^א כן כתב בדברי קהילות (עמוד 89) שקורא את הפסוק האחרון בקול רם. ואולי המנהג לקרוא את הפסוק האחרון בקול רם הוא שריד למנהג שנהגו שכל הציבור קורא בקול רם פסוק אחרון קודם הש"ץ (וראה מה שכתבנו בה לעיל הערה ב').

^ב ומסתבר שטעם המנהג לנגס בניגון מיוחד הוא משום שאמירת 'חזק' נאמרת ע"י כל הקהל, ולכן מסיים הש"ץ את התיבות האחרונות בניגון מיוחד כדי לרמוז לקהל שיתחילו באמירת 'חזק', ומעין מה שכתב במחזור ויטרי (סימן רמ"ה) בשם רבינו תם שנהג לומר פסוק וַיַּעֲבֹר יְיָ עַל פְּנֵי בָקוּל רָם וְעָרַב, כדי לרמוז לקהל שיתחילו בקריאת י"ג מדות.

ואכן בכל מקום שיש אמירה ע"י הקהל נהוג לסיים בניגון זה, דהיינו באמירת פסוקי 'שוב' וְסִלַּחְתָּ וְי"ג מדות בתענית ציבור, אמירת 'חזק' בסופי החומשים, אמירת פסוקי וַיְהִי עָרֶב וַיְהִי בֹקֵר בשמחת תורה, וכן בפסוקי 'איש יהודי' וּמְרַדְּכֵי צֵא לַיהוּדִים הַיְתֵה אוֹרְהָ 'פי מְרַדְּכֵי הַיְהוּדִי' במגילת אסתר הנאמרים ע"י הקהל מסיים הקורא לפנייהם במנגינה מיוחדת, אמנם נגינה זו שונה מעט מהמנגינה שבקריאת התורה, כשם שניגון טעמי מגילת אסתר שונים מניגון קריאת התורה.

^ג כן הנוסח הנאמר היום ברוב המקומות (ליקוטי חבר בן חיים חלק א' דף כ"ט שכתב לנו לומר, שערי חמים שער ח' סקכ"ט שכתב אומרים במדינת אלו), וכן כתבו בערוך השלחן (סימן קל"ט סעיף ט"ו) ובקצות השלחן (סימן פ"ד אות י"ג) ובכתר שם טוב (עמוד רפ"ט). ויש שנהגים לומר רק 'חזק ונתחזק', וכן כתב בדברי קהילות (עמוד 89 ועמוד 360), וכן נוהגים בקהילות אשכנז מערב כמו בארץ בלוח מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז.

ויש נוהגים לומר 'חזק חזק חזק', רמז למשה רבינו ע"ה, כי ג' פעמים 'חזק' בגימטריא 'משה', וכן כתב במחזור מעגלי צדק (שמחת תורה, שם כתב שהקהל אומר פעם ראשונה ואז חוזר החזן ואז חוזרים הקהל, והובאו דבריו באליה רבה סימן תרס"ט סק"ח) ובמחזור הדרת קדש (בפרשת פקודי כתב שאחר קריאת העולה האחרון הקהל אומרים חזק והש"ץ חוזר ואומר חזק ואחר קריאת המפטיר הקהל חוזרים ואומרים חזק והש"ץ אינו חוזר אחריהם, אין צריך לומר אלא שלשה פעמים חזק גימטריא משה, עכ"ל, ובקריאת שמחת תורה כתב שהקהל אומר חזק והש"ץ חוזר אחריהם והקהל עונים לו חזק, ומסתבר שהתחיל הוא משום שהמפטיר בשמחת תורה אינו חוזר שוב על סיום החומש לכן עונים הקהל חזק פעם שלישית לעולה האחרון, אך כאשר המפטיר מסיים שוב את הפרשה אומרים חזק לעולה האחרון פעמים בלבד, ופעם נוספת אומרים אחר קריאת המפטיר), ובספר מאור ושמש (סוף ספר בראשית) וכן הורה החתם סופר (ליקוטי חבר בן חיים חלק א' דף כ"ט) וכן כתב במקראי קדש (שער כ"ב סק"ד) וכן הביא בערוך השלחן (סימן קל"ט סעיף ט"ו) שיש רוצים שיאמרו חזק ג' פעמים ונכון הוא (וגראה שאף שבמקור מנהג זה היה התקל אומר חזק והש"ץ עונה לו חזק ואז חוזרים הקהל לומר חזק, במשך הזמן השתנה המנהג ואומרים הקהל חזק חזק חזק והש"ץ חוזר כן אחריהם, וכמו שמשמע בליקוטי חבר בן חיים ובערוך השלחן שכולם אומרים ג' פעמים חזק).

ומכמה ספרי מנהגים (מנהגות ורמזיזא, מנהגים דק"ק ורמזיזא, נוהג כצאן יוסף) משמע שהיה מנהגם שהקהל אומר רק 'חזק' והש"ץ חוזר אחריהם ואומר 'חזק' (ובספר המנהגים לר' אייזיק טירנא ובלבוש כתבו רב שאומרים חזק, ולא כתבו שהקורא חוזר ואומר חזק).

^ד בענין ניקוד מילת 'נתחזק', בדברי קהילות (עמוד 89 ועמוד 360) כתב שאומרים 'חזק ונתחזק' וניקוד את הו"ו בקמץ, וכתב הגר"ש דבליצקי (קונטרס אם למקרא לקט דינים אות ח) שכן נכון לומר ונתחזק בקמץ ולא ונתחזק בצירי, שהלא בפסוק (שמואל ב' י"ב) כתוב ונתחזק בעד עמנו שהו"ו בפתח, וכיון שניקוד פתח משתנה בהפסק ענין לקמץ, לכן ראוי לומר ונתחזק בקמץ (וכן העירו בקובץ המעין תשכ"ה כרך ה' גליון ג' עמוד 71).

אמנם המנהג הרווח הוא לקרוא ונתחזק בצירי (שיח תפילה שער י"ד סימן ח' אות ד', מאמר י' ש' פיגול אמירת חזק וישר כח' הערה 68), ומבחינה דקדוקית שייך לומר הן ונתחזק בפתח (ההופך לקמץ במשפט הפסק) והן ונתחזק בצירי, וההעדפה לניקוד

בספר המנהגים (עמוד קפ"ב) כתב שנהגו בצרפת ובפרובינצא לכל הקוראים בתורה כשמסיימים אומר להם החזן בקול רם חזק, ומצא סמך לדבר בבראשית רבה (ואינו בבראשית רבה לפנינו בנוסח זה) שכתוב שם מכאן למסיים בתורה אומר לו חזק. והאבודרהם (שחרית של שבת) הביא דבריו וכתב שבספר לא נהגו לאומרה אלא כשמסיימים כל ספר וספר מחומשי התורה, ואולי משום שסוברים שהכוונה רק למסיים ספר מן התורה (ובארחות חיים (סדר שני וחמשי אות י"ט) כתב כעין דברי האבודרהם, אך סיים שבספר אומרים חזק רק בסיום התורה בלבד, והכל הולך אחר המנהג. ונראה מלשונו שכוונתו לסיום התורה ממש ולא לכל ספר מחומשי התורה, וכן בספר המנהגים לר' אייזיק טירנא (שמעני עצרת) ובלבוש (סימן תרס"ט סעיף א') מובא מנהג אמירת חזק רק בשמחת תורה ולא מפורש שנהגים גם בסיום כל חומש).

וכן במנהגים דבי מהר"ם (עמוד 12) הביא בשם ר' יהודה החסיד ז"ל שמה שנוהג ש"ץ לומר חזק אחר סיום הספר ילפינו בבראשית רבה וכו'. ומדבריהם משמע שמהנהגם היה שרק הש"ץ אומר חזק, אך בשו"ת מהר"ם מינץ (סימן פ"ה) כתב שמהנהגו שאחר סיום כל חומש עונים הקהל בקול רם חזק, וכן כתבו במנהגות ורמזיזא (עמוד רע"ח), ובמנהגים דק"ק ורמזיזא (סימן קפ"ט וסימן רצ"ט פרשת ויחי), ובמחזור הדרת קדש (סוף פרשת פקודי), ובנוהג כצאן יוסף (עמוד ק"ג), וכן מנהג האשכנזים כיום שהציבור אומרים 'חזק' אחר סיום כל ספר מחומשי התורה.

ובטעם המנהג כתב מהר"ם מינץ (שם, והובא באליה רבה סימן קל"ט סק"ד) שהוא כמו שאחר כל פרק או אחר סיום מסכת אומרים הדרן עלך, שמאחר שסיימו הפרק או המסכת יש לחזור עליהם שלא ישכח, משום השמר לך פן תשכח את הדברים (דברים ד' ט'), או שהוא כמו שנהגו לומר לחזן ישר כחך, כלומר גמרת מצוותך, יהי רצון שתזכה לומר יתר מצוות, וכן בזה פירושו סיימת החומש יישר כחך. עכ"ל (ובדברי הראשונים והאחרונים מבוררים עוד כמה טעמים למנהג אמירת חזק, אך נראה שטעמים אלו עוסקים במנהג אמירת חזק לכל קורא בתורה ולא רק למסיים החומש, ולכן לא הבאנום).

^ב בתניא רבתי (סימן פ"ה) כתב שכשמסיים 'לעיני כל ישראל' אינו חותם מיד אלא כל הציבור עומדים על רגליהם והחזן אוחז ספר תורה בזרועו ואומר שלשה פעמים 'וכינו להשלים לשלום ונוכה להתחיל ולהשלים לשלום' והציבור עונים אחריו ג' פעמים, ויש נוהגים לומר 'חזק, וכינו כו'. עכ"ל. וכן כתב גם בשבלי הלקט (סימן שע"ב, אך לא הביא שם את הסיום שיש נוהגים לומר גם חזק). ומוכח מזה שנהגו לעמוד בשעת האמירה שאומרים בסיום התורה או החומש. וכן כתב במחזור הדרת קדש (פרשת פקודי) שכשהחזן מסיים סוף הפסוק הקהל עומדים על רגליהם ומכריזים חזק והש"ץ חוזר אחריהם.

ואכן מנהג העולם לעמוד בקריאת פסוק אחרון (שו"ת משנה הלכות חלק י"א סימן קי"ח) ובשעת אמירת חזק (שם, ובשו"ת רבבות אפרים חלק ב' סימן צ"ח).

ולגבי העמידה באמירת פסוק אחרון, יש מי שכתב (שיח תפילה שער י"ד סימן ח' אות ב) שמהנהג זה הוא שריד למנהג שנהגו שכל הציבור קורא בקול רם פסוק אחרון קודם הש"ץ (כמו באמירת קדש שער כ"ב סק"ה) והביא דבריו בשלחן הקריאה פרק כ"א מסגרת השלחן סק"ח. אמנם יש להעיר שלא מצאנו עדות נוספת למנהג זה, ובמנהגים טירנא ובלבוש כתבו שהעולה קורא פסוק אחרון ורק ג' תיבות 'לעיני כל ישראל' אומרים הקהל והעולה, ובמנהג מהר"ם ובמהר"ל כתבו שרק העולה קורא פסוק אחרון, ובמנהגים דק"ק ורמזיזא ובמנהגות ורמזיזא כתבו שרק העולה קורא פסוק אחרון ואחריו הש"ץ, ובדברי קהילות כתב שהציבור קורא בקול ג' פסוקים אחרונים ואחריהם הש"ץ, ואף לא אלו כתבו כן רק בני שמחת תורה ולא בני סיום שאר החומשים), ומשום שקראו את הפסוק עמוּדוּבו, וגם כשבוטל המנהג שכל הציבור קורא את הפסוק האחרון, לא בטל המנהג לעמוד.

ויתכן עוד שבאמת עיקר הענין הוא רק לעמוד בשעת אמירת חזק, ועומדים מעט קודם הסיום עצמו רק כדי שיהיו מוכנים ועומדים כבר בשעת הסיום.

ובניגון, והקורא חוזר אחריהם¹. ובפשטות אין לעולה לתורה ולומר זאת², ויש שנוהגים שגם העולה אומר. וכל זה רק בעליית האחרון, אך במפטיר קוראים כרגיל ואין אומרים חזק³.

והרמ"א (סוף סימן קל"ט) שרק הקהל אומר כן למסיים, אך לא שהמסיים בעצמו אומר. וכן בשו"ת שבט הלוי (חלק ז' סימן ר"ב) ובשו"ת משנה הלכות (חלק ז' סימן כ"ב וחלק ח' סימן י"ח) ובשו"ת דברי יציב (חלק אורח חיים סימן ק"ל) ובשו"ת רבבות אפרים (חלק ב' סימן צ"ח, וחלק ד' סימן פ' בשם הגרי"ש אלישיב) כתבו שלכתחילה אין נכון שיאמרנו העולה קודם הברכה.

ובשו"ת באר משה (שם) הוסיף שאם רוצה לומר יאמרנו אחר הברכה אחרונה אך לא לפניו, וכן בשו"ת רבבות אפרים (שם חלק ד') כתב שנראה לו שיאמר חזק לאחר הברכה.

וכיון שאין לעולה לאומר, יש מי שכתב (שו"ת רבבות אפרים ח"ב סימן צ"ח) שהקורא לא יעלה לעליה זו כי אז יצטרך לחזור ויהיה הפסק, ואם העלוהו יאמר לאחר לחזור עבורו. אך באמת נראה שחזרת הש"ץ לומר חזק אינה כל כך חובה וממילא יכולים להעלותו ולא יחזור אחר הקהל (שו"ת רבבות אפרים ח"ד בשם הגרי"ש אלישיב, וכן בספר מנהגי מהרי"צ הלוי פרק ל"א סעיף י"ג הביאו שכן נהג הגרי"צ הלוי דינר ראב"ד לונדון).

כ"ן נהג הגרי"ש קניבסקי בעל קהילות יעקב (ארחות רבנו חלק א' עמוד קכ"ב וחלק ב' עמוד שי"ג) וכן נהג הגר"ר בענגיס (ספר שיח הלכה חלק ג' סימן ק"מ אות ה'), וכן נוהגים רבים (שו"ת משנה הלכות חלק ז' סימן כ"ב וחלק ח' סימן י"ח, וכתב שם שאולי נוהגים כן מחוסר ידיעה), וכן מנהג חב"ד (לוח כולל חב"ד, ספר המנהגים עמוד 31 ועמוד 69) ולגבי הטענה של הפסק לא חששו לזה כי אמירה זו שייכת לקריאת הסיום, ולגבי הטענה שהברכה מכוונת על העולה ואיך יברך את עצמו, כיון שנוהגים לומר גם 'ונתחזק' שברכה זו כוללת גם אחרים, לכן יכול גם העולה לאומרה (שערי הלכה ומנהג חלק א' עמוד רפ"ב). אמנם יש להעיר שגם אם בתיבת 'ונתחזק' אכן כולל אחרים עמו ולכן יכול העולה לאומרה, תיבות 'חזק חזק' שאומרים לעולה בלשון ציווי לא שייך כלל שיאמרם העולה, שהרי אומרים 'חזק' בלשון ציווי ולא 'חזק' שהוא תואר, והוא ברכה לעולה).

¹ בהדרת קדש (פרשת פקודי ובחוקות) כתב שכשמסיים הפרשה אומרים הקהל חזק והש"ץ חוזר אחריהם, ואחר קריאת המפטיר הציבור חוזרים ואומרים חזק אך הש"ץ אינו חוזר אחריהם (והוא עוד לעיל הערה ה').

אך במנהגות וורמייזא (עמוד רע"ח) כתב שבסיום ספר אומרים הקהל חזק בקול רם ואחר כך אומר גם החזן חזק בקול רם, אבל למפטיר אין אומרים עוד פעם חזק לא הקהל ולא החזן כי הוא אינו מן המניין (וכנראה כוונתו שהמפטיר עולה רק מפני כבוד התורה, ואינו ממנין הקוראים, ולכן לא חשיב כמסיים הספר). וכן המנהג כיום שרק בעליית האחרון אומרים חזק, ובעליית המפטיר אין אומרים.

הקמץ היא רק משום שבפשטות אמירה זו מושאלת מלשון הפסוק בו מנוקד 'חזק ונתחזק' בפתח. ולכן, אף שנכון יותר לומר 'ונתחזק' בקמץ מלשון הפסוק, נראה שאין לעשות מזה ענין גדול ולעורר לומר דווקא בקמץ כיון שהאמירה בצירי אינה טעות.

² בספר המנהיג ובשו"ת מהר"ם מיניץ ובלבוש ובמנהגות וורמייזא ובמנהגים דק"ק וורמייזא (סימן רצ"ט פרשת ויחי) כתבו שאומרים 'חזק' בקול רם, ובקצות השלחן (סימן פ"ד אות י"ג) כתב שאומרים 'חזק חזק ונתחזק' בקול רם ובניגון.

³ והעיר הגר"ש דבליצקי (קונטרס אם למקרא לקט דינים אות ח') שיש לקורא לסגור את הספר תורה לפני שאומר 'חזק' כדי שלא יאמרו שתיבות אלו כתובות בתורה, וכמו שנפסק בשו"ע (סימן קל"ט סעיף ד', ובמשנה ברורה שם סק"ז) שיש לסגור את הספר קודם ברכה אחרונה כדי שלא יאמרו שברכות כתובות בתורה, ובפרט שאין שום הפסד לנהוג כן (ולכאורה אף גרע טפי מברכות התורה, משום שאת ברכות התורה מברך העולה ולא הקורא, אך אמירת חזק נאמרת ע"י הקורא בתורה וממילא יש בזה יותר חשש שיבואו לומר שתיבות אלו כתובות בתורה).

ובלוח מעגל השנה כתבו שהקורא יטה ראשו לצד שמאל כשאומר חזק שלא יהיה נראה כקורא מן הכתב (ולכאורה כוונתם ע"פ דברי הרמ"א שם שבשעת ברכה ראשונה יהפוך פניו לצד שמאלו שלא יהיה נראה כקורא מן הכתב. אלא שיש להעיר מדברי המשנה ברורה שם שדוקא בברכה ראשונה לא הצריכו לסגור את הספר משום שיש טרחא דציבורא בפתחת הספר אחר כך, ולכן כתב הרמ"א שיהפוך פניו כדי שלא יהיה נראה כקורא מן הכתב, אך בשעת ברכה אחרונה שאין טרחא דציבורא, וגם שבלאו הכי צריך לגלול את הספר בין גברא לגברא, עדיף יותר שיגלול את הספר קודם הברכה, ולפי זה, גם בשעת אמירת חזק לכאורה עדיף יותר לגלול את הספר מאשר להשאירו פתוח ולהפוך פניו, שהרי אין שום צורך להשאיר את הספר פתוח).

⁴ כ"ן כתב בדברי קהילות (עמוד 89 ועמוד 360) שהעולה עצמו לא יאמרנו, וכן כתב בשלחן הקריאה (פרק י' ללקוט דוד אות ט') והוסיף הטעם משום חשש הפסק בין סיום הקריאה לברכה אחרונה, וכן כתב במקראי קדש (שער כ"ב סק"ד) שהעולה עצמו ישתוק ולא יאמר כלל, וכן כתב בקצות השלחן (סימן פ"ד אות י"ג), והוסיף טעם נוסף (בבדי השלחן אות כ"ג) משום שהברכה מכוונת לעולה עצמו שמברכים אותו, ואיך יאמרנו על עצמו. וכן כתב הגרי"מ ט"ל בלוח לא"י (פרשת ויחי) שכשמשלימים ספר ואומרים חזק לא יאמרנו העולה לתורה כדי שלא יפסיק קודם הברכה (והובאו דבריהם בספר זר התורה פרק י' ברצי הוזהב אות ס"ה, ובקונטרס אם למקרא להגר"ש דבליצקי לקט דינים אות ח').

וכן בשו"ת באר משה (חלק ג' סימן כ"ח אות ב') כתב שטעות היא ביד העולם שגם העולה אומר חזק קודם ברכה אחרונה, והוא הפסק, ומדייק מדברי הבית יוסף